

Длиана Петкова /ИБЕ, София/
МЕСТНИ ИМЕНА И НАРОДЕН МИРОГЛЕД

Както всеки езиков елемент, така и местните имена са своеобразни отломки, които запечатват безкрайността на човешкия дух. Досега до тях ни приближава до мисленето и представите на нашите предци. В създаването у нас семантични класификации имената, отразяващи народния мироглед, винаги заемат своето място. Пионерът на българската ономастика В. Миков поставя жалоните. В книгата си "Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места" той им посвещава две отделни глави /В. Миков 1943; 163-174/.

Топонимите са многослойни образувания, в чиято структура се включват исторически променящите се представи на един народ. Най-очевидни са пластове на повърхността. Те могат да бъдат групирани в три последователни групи.

I. Названия във връзка с християнската религия. На тях се спира през след. К. Иречек /1898:222-232/. Той посочва немалък брой селища, носещи имена на християнски светци, и определя времето на тяхното възникване - около 5 в. от н.е. Споменати са и укрепления на р. Дунав, цитирани у Прокопий: той $\Delta\gamma\sigma\iota\ \Gamma\omicron\upsilon\lambda\iota\alpha\upsilon\omicron\upsilon$; той $\Delta\gamma\sigma\iota\ \text{Βασίλειος}$. С християнството се свързват според автора и много изолирани местности по планински върхове, край извори и дъбрави. Срв. в Родопите: р. Свети Георги, Ефремкьой, в Бургаския залив: Св. Никола, при Несебър: Хагия Анна, Хагис Янис, Хагис Петрос, на които се намират манастири от средните векове.

На имена от типа Кръстец /по билото на Стара планина/ и Витошкия връх Кръста, който според И. Чанков бил оброчище, се спира И. Гълъзов /1959; 168-169/. Използвайки грамотата на Ст. Душан и Виргинската грамота, той посочва една интересна особеност: при определянето на границите на имотите и владенията през средновековието е бил употребяван кръстен знак. Вероятно така в представите на средновековния човек владяната територия е била поставяна под божествената защита и ограничена от въздействието на злите сили. Тази практика очевидно наследява стари митологични традиции.

IIa. Названия във връзка с календарни християнски празници.

Християнският елемент при тях е само адаптиращо звено, а изконни са стари езически представи, свързани със стопанската дейност на българина.

В тази група имена не може да се определи точно пътят на проникване на имената на светците - дали това е във връзка с тяхната покровителска функция, или с определен календарен празник.

Определянето на началото на зимния цикъл според някои етнографи започва с празника на св. Барвара. Срв. имената: Барвара, Барварец /Долна Струма и Места/, Барварище, Барварско дере /Разложко/, Света Барвара /оброчище в Банско/. Важна дата в този период е Бабин ден. В някои краища на България бабата се води на реката, натоварена на предния колесар на колата. Срв.: Бабин врис, Бабинска река /Маданско/, Бабин долеп, Басина вода /Разложко/, Баба дереси /Пирдопско/ и т.н.

Първата неделя от Великия пост, Тодоров ден, се отбелязва с конни състезания. Срв. Кушията /Новозагорско/, Тодорова аязма /Сливенския балкан/. Сутринта на Лазаров ден се извършва обичаят лазаруване. Пускат се венчета по реките. Срв. Лазарец - река в Разложко.

Най-големият пролетен празник е Гергьов ден. Срв.: Гергьов ден /Пирдопско/, Гергьовец /Панагюрско/, Свети Гьорге /Разложко/ и т.н., а също и Бешик баир /Люлчено бърдо /Долна Струма и Места/, където вързвали люлки на Гергьов ден.

II. Названия във връзка с мюсюлманската религия.

Обикновено те асимилират стари християнски или езически светилища. Срв.: Будж джамия, Солак джамия /Казанлъшко/, Мечита /Панагюрско/, Дервин баба /Ихтиманско/, Текята /Новозагорско/ и мн. др.

На тези имена е посветена работата на Г. Христов и Р. Кокаличева/под печат/"Топонимични свидетелства за историческата съдба на българското население в Родопите" и самостоятелната разработка на Г. Христов "Топонимията като отражение на етно-религиозни процеси в Родопите" /под печат/. Названия с външно турски произход авторите откриват рудиментите на християнски и езически представи.

III. Названия, съдържащи езически отгласи, респективно етимологични представи.

Част от тях са претопени в разгледаните по-горе две групи.

Други са разгледани само от лингвистична гледна точка, без да бъдат поставени в структурата на едно народно светоусещане. Това затруднява анализа. Рискът да се поеме в погрешна посока е неизбежен, но необходим, защото насочва вниманието към някои категории названия.

В края на ХХ в. страхопочитанието на човека към въздъщата сила, създава видимия и невидимия свят, е отдавна загубено. Съвременният независим господар на природата трудно може да осъзнае безкрайната скромност на далечния си прародител, усещаш божеството навсякъде около себе си и поради това:

- обожествяващ планините, обиталища на боговете. Срв. името на Пирин планина, което по традиция се свързва с името на старославянския бог Перун /К. Попов, 1979; 139/; Перун /рът на Козяк планина/, Перуна гора /Годечко/. Дионис - най-висок връх в Кушница, старо тракийско светилище /И. Иванов, 1982; 113/. Мастейра /планината на богинята майка МА/. Сега е запазено само като топоним, което Др. Лалчев /1989; 25-30/ определя като старото име на Сакар планина.

- обожествяващ камъните, източници на божествена енергия и здраве. Срв. Делик тап /Разградско/, където жените прекарват забранка за здраве; Дупни камък /Карнобатско/, където хората се провират за здраве през камък.

- обожествяващ водите, източник на живота:

а/ свещени и лечителски функции на водите. Те са развой на митологичната представа за водата - създателка на мирозрението. Номинацията на лековитите извори е свидетелство на универсалността на идеята за живата вода и нейното движение през времето: античност - Аязмото /из цяла България/, християнизация - Божата баня /Джиново, Сливенско/, ислямизация - Сатме чешме /Новозагорско/, с български корелат Трескавата чешма /Сливенско, Ивайловградско, Харманлийско/.

б/ отъждествяване на женското и водното начало. Следствие, от което е смесването на лексемите за река и майка: матина 'извор', байка /Радомирско/ 'свещен извор, в който се хвърлят монети', Сестра /река Сестрино/ /Младенов 1957; 22/. Срв. Манина река - по гр. мъница 'майка', Майката /Асеновградско/, Рекината майка /Гюмюрджинско/ Ана дере - по тур. ана 'майка' /Займов, 1958; 170/. Ив. Петканов 1978

разглежда преплитането на хидронимичния и феминалния корен dev в имената: Девня, Девненска река, Девненско езеро /Барна/, Девичи вир /Дряново/ и др.

Изворите, кладенците и чешмите се свързват с образите на самодиви, самовили, вили и русалки: Самодивско изворче /Никоп./, Самовилин кладенец /Маджаре/, Самодивска чешма /Новозагорско/.

Водата е аналог на майчината утроба. Срв. имената, свързани с бабата-акушерка.

В пространствения модел на света водите се съотнасят с долния свят, владение на жената. Върху тази представа по-късно се наслаждава отрицателната роля на жената, творение на дявола в християнската религия. Затова често при номинацията на водоизточниците се използват означенията на мъжки и женски демони. Срв.: Вещиците /Радомирско/, Дракул /Годечко/, Дяволска река /Приморско, Стара планина/, Дяволското гърло /Родопите/, ЧРЪТВЪ ДОЛЪ /Гилска грамота/ и др.

- обожествяване на растения и животни /растителен и животински тотемизъм в топонимията/.

Дървото на живота в народните представи е ясен /осен, оксен/, топола, дъб. Във всяко топонимично изследване присъствуват едноименни названия на местности. Дали само видът растителност е бил причина за тяхното назоваване? Калов /1989/ посочва, че вторичен център на духовния живот в Сунгурларе е местността Старите брести. Край тях тече минерален извор и е намерена оброчна плочка на тракийски херос. Подобна е ролята на местността Кръсти дъб /Радомирско/, където на дъба е издълбан кръст, а около него се извършвал молебен, а също и на местността Дуб /Брезнишко/, до манастира, където до 1945 г. под дъба свещеник извършвал молебен.

Животното е прадед-покровител. Такова е и разбирането за вълка в духовните представи на много народи. Под връх Курт кая /Новозагорско/ е имало култово място с изворче, намерена е оброчна плочка на Хероса. Срв. и местн. Курт тепе /Пловдивско/, където съществува тракийско светилище, както и върха Куртолан /Свиленградско/, останки от тракийска крепост.

Еленът е жертвеното животно на Свети Илия. Случайно ли е, че новозагорското село под СветиИлийските възвишения се нарича Еленино?

Универсалните закони на човешкото мислене вместиат разглежданите митологични представи в пространството. Те очертават калпа на триделната структура - горе/небе/, среда/земя/, долу/подземно царство/. Синтез и основа на този пространствен модел е печатът на Соломон - огън

Центърът на мирозданието е вертикалът, свързващ подземно, земно и небесно. Понякога този вертикал е планина, друг път световното дърво с извора под него или Побития камък /Срв.: Побитен камък /Стара планина/, Острия камък /с.Чокоба, Сливенско/, Дикели тап /Североизточна България././А. Калоянов; 1987 смята, че в българските земи тази средина функция изпълнява реката Дунав/

В топонимията присъствува и вратата, през която се преминава в друга сфера от пространството. Срв. Вратник /връх, Стара Планина/, Демир капу /Сливенски балкан/, Вратешница /хълм, Благоевградско/, Еки капу /Новозагорско/.

Пръв опит за осмисляне на етничното пространство у нас прави А. Калоянов, 1987 г. В труда си той изхожда от макротопоними със значение, извлечено от фолклорни творби.

В топонимията проникват и други митологични елементи: цветообозначения, мистиката на числата, проблемът за своето и чуждото, близначният мит. Запазени са важни детайли от сватбената и погребалната обредност в местните имена. Ситото на времето отсява маловажното, затова систематизацията на имената с оглед на народния мироглед определя значимото в него. Ономастичен материал, подкрепен от етнографски, фолклорни и исторически данни, помага за разрешаване на сложните въпроси за духовната култура в българските земи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Гълъбов, Ив. Топонимични приноси. - Български език, 1959, кн. 2, 167-170.
- Делирадев, И. Принос към историческата география на Тракия, 1953, т. I-II, С.
- Займов, И. Местните имена в Пирдопско. 1959 г. С.
- Займов, И. Гръцки и романски елементи в Пирдопската топонимия. - Изследвания в чест на Д. Дечев. 167-176. С., 1958.
- Местните имена в Панагюрско. С., 1977.

- Иванов, И. Местните имена между Долна Струма и Места. С. 1984.
- Иречек, К. Християнският елемент в топографската номенклатура на Балканските земи. - Периодично списание на бълг. книж. дружество, 11 г, кн. 55-56, 223-252.
- Калов, Р. Местността "Старите брести" в културата на Сунгурларе. - В: История и култура на Карнобатския край. СУ. /печат/.
- Калоянов, А. Етничното усвояване на пространството, отразено във фолклора. - Годишник на БТУ /печат/.
- Лалчев, Др. Мбстаира - ein unbekanntes Theopum aus dem thrakischen Pantheon und antike Bezeichnung des Zakargebirges-Linguistique Balkanique, XXXII, 1, 25 - 30.
- Миков, В. Произход и значение на имената на градове, села, реки, планини и места. С. 1943, 163-174.
- Младенов, Ст. Някои славянски имена на реки и тяхното значение за праисторията на общото езикознание. - ИБЕ, 1957, кн. V, С. с.13-22.
- Петканов, Ив. 1978. La racine hydronymique *dev dans la toponymie des pays Balkaniques. - Studia in Honorem V. Beževliev. S. 65-67..
- Попов, К. Местните имена в Разложко. С. 1979.
- Симеонов, Б. Из топонимията на Брезнишко. - Български език, 1962. С, кн. 4, с. 333-335.
- Христов, Г. Местните имена в Маданско. С. 1964.
Топонимията като отражение на етнорелигиозни процеси в Родопите /ръкопис/.
- Христов, Г. Кокаличева, В. Топонимични свидетелства за историческата съдба на българското население в Родопите /печат/. 1988.